

Johan Turi duddjonmuitalusat ja -vásáhusat

GUNVOR GUTTORM
Sámi allaskuvla

Láidehus

Ja go dál leat viimmat beassan johttát, de lea sin johttán dakkár, ahte herggiid ala biddjojuvvojit visot mii lea, ja mánát nai, unnibut ja stuoribut, ja de sii johtet ráidduiguin, ja eallu lea maiddá lahka (Turi 2010 (1910): 25).

[...] ja mon kale muidam du alo ihko ja bæivet ja vaiko livčom man vaivis ja dam mon ferdem gal muidalit ahte vaimo don gal leat dolvom miel dat ja læ kal ahkit muhtomin ko læm dabe oarbisin bahcam [...] (Turi 1908).

Dáid cealkagiid geavahan láidehussan dán artihkkalii mas suokkardalan moadde Johan Turi duoji ja daid mearkkašumi. Go deaividin dáiguin siterejuvnon cealkagiiguin su girjjis ja su breavain, de oidnen ahte su duojit, mat gávdnojit vuorkkáin, leat dehálaš reaiddut áddet Turi mitalan- ja vásihanmáilmmi. Juohke duojár muitala juoidá iežas dujiin. Vaikko duojit leat anolaččat ja nu gokčet sierra dárbbu, de álo guddet liigemearkkašumi. Dát mearkkašupmi dasto rievddada. Artihkkalis suokkardalan Turi duddjoma ja dujiid dáhpáhusan su eallimis, ja maid de ferte divaštallat sierra oktavuodain. Johan Turi girji *Muitalus sámiiid birra* (Turi 2010 (1910)) leamaš munnje oahpes lohkaš, ja čállošiid lean mánggalágan geahččan- ja vuolggasajiin lohkan. Lean ovdal geavahan Johan Turi girji go lean govven ja divaštallan duoji iešguđet beliid. Dasa lassin lea maiddá su govvamáilbmi leamaš beroštahtti sihke lassečilgehussan su teavsttaide ja dáiddalaččat. Lean válljen geahččat Johan Turi mitalanmáilmmi su dujiid bokte, dainna geahčastagain ahte Turi lea geavahan mánggalágan lahkoneami iežas mitalusaide, son lea sihke čállán, sárgon ja duddjon. Go deaividin su dujiiguin Nordiska museetis, ja bessen daid doallat, dárkut ja lovttohallat, de šadden sáhkkii Turi duddjomis, ja oaidnigohten oktavuodaid su teavsttaiguin.

Historjjálaččat leat álgoálbmogat vásihan, ahte váldoálbmogiid ovddasteaddjit leat kategoriseren, ávkkástallan dieđuid ja ovddastan álgoálbmogiid duodjedáhpáhusaid oktavuodas, ja geavahan dieđuid alcceseaset buorrin. Muhto jus galgá geahččat dujiid dobbelis go daid kategoriijaid siskkobealde, de ferte diktit duojára boahit oidnosii su muitalusain. Johan Turi namma lea leamaš dan mađe dovddus 1900-logus, ahte lea vejolaš gávdat su namas dujiid, sáhtta dieđuid ohcat su birra, ja su jurdagiid duddjoma ja eallima birra lea maid vejolaš gávdat, ja dien láhkai oažžut oidnosii olbmo duoji duohken. Danne geahččalan suokkardallat Turi dujiid ja su duddjoma dan áiggis ja dan eallimis go son lea eallán. Maid háliida gaskkustit iežas dujiiguin? Makkár dieđuid ja mitalusaid guddet su duojit go leat Johan Turi ja su birrasa hálddus ja makkár mitalusaid guddet go leat sirdašuvvan almmolaš ásaussii, Nordiska museetii? Lean dán oasi dulkon makkár jurdagiiguin ja áigumušaiguin lea duddjon, ja dalle lean fuomášumi bidjan guovttelágan giissáide: beassegiisái (NM 0230227) ja lohkegiisái (NM 0222574) maid Johan Turi lea skenken Emilie Demantii (maŋŋil Demant-Hatt)¹, ja nuppi lohkegiisái (NM 0230228). Geavahan guovttelágan lahkonanvuogi suokkardallamis, semiotihkalaš ja pragmáhtalaš lahkonanvuogi. Suokkardan dihtii su bargguid, lean välljen muhtun dujiid mat leat vurkejuvvon dávvirvuorkái, ja dasa lassin lean geahččan mii lea čállojuvvon dujiid birra. Dasa lassin geavahan Turi girjji *Muitalus sámiiid birra*, Demant-Hatt girjjiid ja Johan Turi breavaid Emilie Demant-Hattii gáldun lahkoniid duodjemearkkašumi (Turi 1908; 1911; 1912; 1914; 2010 (1910); Demant-Hatt 1913; 1983 (1938); 1942). Lean geahččan Turi ja Demant-Hatt breavastallama oažžun dihtii gova das maid Johan Turi áiggui iežas duddjomiin ja manne Emilie Demant-Hatt diŋgui sus dujiid.

Johan Turi duojit Nordiska museetis

Nordiska museetis Stockholmas vurkejuvvojit Johan Turi duojit, maid sihke Emilie Demant-Hatt lea skenken dávvirvuorkái 1940-logus ja maid dávvirvuorká muđui lea háhkan Turi jápmima maŋŋá su dálus.² Duojit mat leat vurke-

1 Emilie Demant náitalii 1912:s ja válddii goarggu Demant-Hatt. Artihkkalis geavahan su goargun Demant-Hatt.

2 Johan Turis leat duojit maiddái eará dávvirvuorkkáin, nugo Norsk folkemuseumas ja Nationalmuseetis Københámmenis.

juvvon ja maid mun lagabuidda lean geahčadan Nordiska museetis leat earret eará gárit, čálándoasat (liántaskáhppu), njuikun, nállogoahti, boagánoaivvit, mállat (*sjabloner*), niibbit, riššadoassa, giissát ja steampilat. Eai buot dáin dujiin leat Turi namma dahje muorramearka, muhto dávvirvuorkká dieđuid mielde de lea Johan Turi leamaš ovddeš eaiggát. Dávvirvuorkkás leat maiddái duojit nugo gistát, gahpirat, luhkka, stihkágálssohat ja gahperreaska maid dávvirvuorkká dieđuid vuodul Johan Turi lea oamastan, muhto dáid gal jáhkán ahte lea muhtun eará duddjon. Johan Turi čállá girjjistis ahte nissonolbmot dat gorro biktasiid (Turi 2010 (1910): 53).

Emilie Demant-Hatt, dánskalaš dáiddár geas lea miella oahpásmuvvat eará álbmogiidda, boahtá Sápmaí ja deaivá Johan Turi 1907:s. Son lea álgu rájes guossin Johan Turis. Dán guossis lea beroštupmi oahpásmuvvat sápmelaččaide ja háliida čuovvut sápmelaččaid muhtun áiggi nu ahte son oahpásmuvvá sámi eallimii. Sus lea etnologalaš beroštupmi, ja maŋŋil go čálligoahtá iežas vásáhusaid birra, de son čállá sámi eallima birra oppalaččat. Dat boahtá ovdan su čállosiin girjjis *Med lapperne i højjefeldet* (Demant-Hatt 1913) ja kronihkas maid čállá *Politikens* bládis 1938:s (Demant-Hatt 1938). Go čohkke dujiid, de orru geahččamin daid oppalašvuoda. Dán oppalaš gova dujiin gaskkusta maiddái viidáseappot Nordiska museetii. Dávvirvuorká ge ohcá oppalaš dieđuid sámi kultuvrras. 1944:s skenkkii Emilie Demant-Hatt Johan Turi breavaid Nordiska museetii. Son čálii Ernst Mankerii geainna lei gulahallan ahte son doaivu ahte breavat sáhttet muitalit veaháš Johan Turi birra ja ahte vuordá maid gullat makkár árvu lea breavain (Demant-Hatt 1944). Jurdda orru leamaš breava mielde ahte Nordiska museet galgai almmuhit daid. Johan Turi breavain lea vejolaš lohkat, makkár jurdagat leat sus su duddjomis. Dás sáhtta maiddái lohkat makkár dujiid lea Johan Turi duođai ieš duddjon, nugo niibbiid, njuikuma, gáriid. Breavain boahtá oidnosii ahte son muhtun dujiid duddjui vuovdima dihtii, ja nu lei duddjon sutnje dienas. Dasto lea sus maid beroštupmi dujiid bokte muitalit mo sámi eallin lea, nu ahte duddjon šaddá joatkkan girjeprošektii. Dasa lassin muitala dujiiguin makkár olmmoš Johan Turi lea ja mo son lea hárvánan geavahit dujiid muitalanreaidun.

Dujiid mearkkašupmi anus ja gulahallamis

Oainnán semiotihka vuogas lahkonanvuohkin go divaštallá dujiid main lea dihto vuolggasadji, muhto mat sirdašuvvet iešguđet oktavuodain. Umberto Eco (1997 (1971): 281) deattuha, ahte semiotihkka geahččá ja gávdná mearkkaid doaimmain mat leat čadnon sosiálalaš eallimii. Semiotihkalaš lahkoneamis lea dávviriin mearkkašupmi (meinnet) mii manná guhkkelii go dávvira geavaheapmi. Vaikko muhtun dávviris leage geavahus mearrideaddji ja váldokoda, de sáhtá dattege doaimma geahččat gulahallama oktavuodas, nugo Eco čujuha. Ja dasa lassin, go geahččá dávvira doaimma, de sáhtá gávdnat ođđa doaimmavejolašvuodaid dávviriin. Nugo ádden Eco, de olbmo vuosttaš vásáhus muhtun dávviriin hukse dávvira idea. Dán son gohčoda modeallan dahje ráhkadussan (struktuvran), mii vuos lea abstrákta jurdda. Go de deaivida sullasaš dávviriin, de muitá olmmoš dávvira jurdaga ja dalle lea dát diehtu kodejuvvon ráhkadus (Eco 1997 (1971): 283). Vaikko velá ii leat sosiálalaš dásis, de lea kodejuvvon ovttaskas olbmo dásis ja dan gaskkusta alccesis jienajávohaga. Omd. go geavaha bastte fidnet borramuša njálbmái, de duohtandahká bastte geavaheami, muhto ovttatmanu go dadjá ahte baste galgá ovddidit bastte borrandoaimma, de gaskkusta doaimma (Eco 1997 (1971): 284). Nu ahte baste gaskkusta doaimma, vaikko ii geavahuvvo justa dasa.

Go Leeds-Hurwitz (1993: 127–151) fas geahččá maid dávvirat gaskkustit, de oaidná songe ahte buot dávviriin lea mearkkašupmi ja nu dat doibmet olmmošlaš gulahallangaskaoapmin. Go dávvir sirdása duojáris geavaheaddjái dahje geahččái, de rivdet meinnegat mángga anu, árvvu ja sosiálalaš árvvu gaska (Leeds-Hurwitz 1993: 128). Geahččit ja geavaheaddjit bidjet iežaset áddejumi dasa. Dalle lea gaskkusteamis ja gulahallamis sáhka. Okta lea ahte mii diehtit ahte giisá lea vurkkodandávvir, muhto dat guoddá mearkkašumiid mat leat dobbelis anu ja dat gaskkustuvvojit sosiálalaš gulahallamis. Mearkkašumit fertejtit dattege leat áddehahtti ja vejolaččat fáhtet. Leeds-Hurwitz čállá ahte meinnega gaskkusteapmi lea olbmuid gaskasaš, ja omd. biktasat, dávvirat, lihkestagat leat dehálaš symbolan gaskkusteamis (Leeds-Hurwitz 1993: xv). Son gohčoda earret eará dávviriid sosiálalaš kodan. Juohke kultuvrras leat sosiálalaš kodat mat sirdašuvvet ja rivdet, ja go dávviriid dárkilit guorahallá ja árvvoštallá, de lea vejolaš geahččat mo ođđa meinnegat lasihuvvojit.

Meinnega ii sáhte dušše ohcat dávviris, muhto das mo olbmot daid geavahit reaidun guoddit sierra sisdoalu. Duojit, maid Johan Turi lea duddjon ja mat

loahpas leat gártan dávvirvuorkkáide, guddet dasto mánggalágan muitalusaid, ja nu sáhttet guoddit vaikko makkár iešgudetlágan meinnegiid. Nu guhká go dávvirat ledje su iežas hálddus ja dain lei mearkkašupmi birrasii gos ieš elii, de ledje dujiin sosiálalaš čanastagat ja mearkkat mat ledje áddehahtti dan birrasii.

Turis leat guovttelágan giissát main mu áddejumi mielde leat guovttelágan muitalusat. Go geahččá giissáid mearkan sosiálalaš oktavuodain, de ferte sakka eanet sirdit oktavuhtii, báikái ja olmmošlaš oktavuodáide mas duojit leat leamaš. Bengt Molander geavaha doahpaga *giehtačeahppi* (ruohtagillii: *kunniga praktiker*) olbmos gii lea oahppan bargama bokte, ja go ieš šaddá gaskkusteadjain, de čájeha fas earáide (Molander 1996: 189–190). Turi lea eallilan olmmoš ja lea hárvánan bargama bokte čilget ja govvet buot eallima beliid, muhto nugo ieš čállá iežas girjjis, de ii buot háviid leat álki sániiguin čilget. Sus lea dan áiggis go son dovddiida Demant-Hattii áigumuš čállit girjji sámiiid birra, ja nu veahkeha Demant-Hatt Turi dan ollašuvvat. Johan Turi háliida muitalit mo sápmelaš oaidná áššiid (Turi 2010 (1910): 11), ja sus lea sápmelaš vuolggasadji muitalusii. Gárvves duoji geavahit ovdamearkan go galgá gaskkustit juoidá nubbái lea leamaš dárbbášlaš reaidu giehtačeahppái Johan Turii.

Dasto sáhtta su dujiid bokte ja dan maid lohka su breavain dulkot mo Turi muitala su oktavuoda birra dán dánskalaš dáiddárii ja guossái gii šaddá eanet ja eanet oasálaš Turi eallimis. Turi ii doalat gaskka guossái, muhto son lea hui persovnnalaš, ja go oamasta dujiid sutnje, de leat duojit maid persovnnalaš skeaŋkkat. Johan Turii eai dasto leat buot duojit etnográfalaš dávvirat, muhto dávvirat maiguin háliida čatnat oktavuoda nubbái. Lean dás erenoamážit geahččan su giissá maid addá Demant-Hattii vuosttas geasi go lea Sámis. Turi bidjá mu áddejumi mielde eará mearkkašumi dán duodjái go dan maid Demant-Hatt dahká. Son gaskkusta oktavuoda mii lea gaskal su ja Demant-Hatta. Dán koda Demant-Hatt ii fáhte dahje ii háliit fáhtet ja son doalaha ahte giisá lea johtti olbmuid vuorká. Nordiska museetii ge lea dát kodejuvnon diehtu.

Vuokko Hirvonen meroštallá Turi čállosiid gullat muittašansánjerii. Dákkár čállosiin leat myhtalaš, historjjálaš ja iešvásihuvvon bealit ja dat ahte čállit háliidit muitalit maŋisbohttiide sin máttuid eallingearddis, jáhkuin, jurdagiin ja vásáhusain. Hirvonen oaidná ge ahte govat maid Turi geavaha iežas girjjis leat veahkin muitaleamen girjji sisdoalu. (Hirvonen 2008: 192–193, 186.) Turi duddjoma sáhtta oaidnit velá lasáhussan su muitaleapmái. Mun oaivvildan ahte dan maid son lea duddjon, dan birra lea maid čállán girjjis ja sárgosiiguin velá eambo čilgen.

Dávvirvuorkkáid čuolbma ja dutkiid beroštumit

Etnográfalaš dávvirvuorkkáid čohkemat ja vurkemat govvidit dávvirvuorkkáid ideologalaš jurdagiid, ja sápmelaččat ja eará boaittoheale álbmogat leat dávjá šaddan čájáhusegálmun. Loahpageahčen 1800-logu ja álggogeahčen 1900-logu čohkkejuvvojedje ja vurkejuvvojedje duojit dávvirvuorkkáide sihkkarastin dihtii sáme kultuvrra mañit áiggi buolvvaide. Seammás go duojit ja dávvirat leat čohkkejuvvon dávvirvuorkkáide mitalan dihtii álbmogis, de lea maid dávvirvuorká mitalan iežas mitalusaid. Nordiska museet rahppui 1872:s, ja dan rájes leat čohkkejuvvon sápmelaš dávvirat dohko, ja erenoamážit 1890- ja 1900-logu álggogeahčen. (Hammarlund-Larsson 2008: 87.) Silvén čujuha ahte dávvirvuorkká vuosttas hoavddas Arthur Hazeliusas lei beroštupmi ovdanbuktit sámiid ja sámi kultuvrra. Hazeliusa álgočájáhuseaid ulbmil lei fuomášuhttit máilbmái dán kultuvrra ja dasa lassin geavahit sámi kultuvrra Ruota iešdovddu dehálaš mearkan olgoriikkas. (Silvén 2008: 123.) Duojit mat leat čohkkejuvvon, leat välljejuvvon dán geahčastagas. Go Ernst Manker álggii Nordiska museetii intendeantan ja čohkkegodii 1930-logu gaskkamuttus dujiid, de lassánii maid čohkkenbargu ja čoakkáldat. (Hammarlund-Larsson 2008: 96.) Dán áigodagas leage stuorámuš oassi Johan Turi duodječoakkáldagas čohkkejuvvon.

Giissáid mearkkašupmi

Johan Turi duojit leat vurkejuvvon etnográfalaš dávvirin. Etnográfalaš dávvirat galget govvet dihto kultuvrra ja dan vuodul galget maiddá mitalusat čohkkejuvvot. Dattege oainnán ahte go geahččá Johan Turi dujiid Nordiska museetis, de háliida dávvirvuorká mitalit ovttaskas dujiin sámi oktasaš mitalusa iige Johan Turi mitalusa. Dieđuid váilevašvuohta albmana dávjá nu, ahte dujiin lea beare diehtu, gos dat leat bohtán, omd. Finnmákkus, Kárašjogas, Norrbottenis. Hárve bohtit diehtit, gii lea oamastan duoji, dahje makkár konteavsttas duodji lea doaimman dahje makkár dilis duodji lea geavahuvvon. Go mii hállat dieđuid máhcaheamis álgoálbmotdutkanis, de oainnán ahte ferte geahččat makkár beroštumiiguin dávvirat leat čohkkejuvvon, ja nu de fas geahččat ođđasis dan geahčastagas mas duojit leat vuolgán.

Beassegiisá – muitalus johtima birra

Giisá (NM 0230227) lea *beassegiisá*, ja gohčoduvvo maiddái *jorbagiisán*. Giissá diamehter lea 43 cm ja dat lea 16,5 cm alu. Reskii lea ráiggiid bohkan, nu ahte sáhtta báttiin gurpat noadi. Johan Turi lea iežas govvosiin ja teavsttain maid muitalan, mo jorba- ja beassegiisát geavahuvvojit. Beassegiisá gohčoduvvo maid *báhtegiisán* (gč. Nielsen 1979 (1934): 106) ja dan siste vurkkoduvvui báhti. Beassegiisá lea lohkehis giisá mas leat biestagat vuodus ja dan sisa de bidjá gálvvuid ja gokčá velá bessiguin ja maid gárrá heargenoaddin. Giissás sáhtta leat maid lohkki, muhto dalle de gohčoduvvo *lohkkegiisán*, nugo eará ge giissát main lea lohkki.

Govva 1. Beasse-, jorba- dahje báhtegiisá. Giissá (NM 0230227) lea Tomas Thuuri addán dahje vuovdán Nordiska museetii. Govven: Nordiska museet / Bertil Wreting.

Beassegiisá lea leamaš Johan Turi dálás ja lea Tomas Thuuri gii lea addán dan dávvirvuorkái. Iige leat diehtu ahte lei go gurpojuvvon noaddeháhkái jo dalle go addojuvvui dávvirvuorkái. Dan vuododoaibma dasto lea vurkkodit dávvi-

riid. Oainnán Turi prag máhtalaš olmmožin dainna áddejumiin ahte son muitala daguid bokte mo lea vásihan leat sápmelažžan, ja dan de gaskkusta maid sánálaččat. Pragmatismma vuodđojurdda lea ahte sániid ollislaš sisdoallu bohtá oidnosii dagu bokte ja ahte dahkan lea vuodđu eallima ollislaš áddejumis (gč. Molander 1996: 48– 57; Snævarr 2008: 175–186). Son čájeha beassegiissáin dan maid fas iežas girjjis čállá, ja dás govahalan ahte son lea dárbbášan geasa nu dan dahkat. Molander čilge giehtačeahpis lea diehtu vurkejuvvon rupmašii, ja go galgá čilget nubbái muhtun ášši, de čájeha dan dego livččii bargodilis (Molander 1996: 189–197). Turi lea mu áddejumi mielde gurpan beassegiissá noadđádeami láhkai, go lea háliidan muitalit dan maid čállá ge girjjis mo lea go johtá noaddeherggiiguin, ja manne galgá leat dát beassegiisá rabas. Son lea čájehan mii lea beassegiisá, ja son lea čájehan mo dan gurpá. Dát lea giisá maid galgá álkit sáhttit gálgat ja rahpat, muhto seammás galgá leat dan mađe divttis ja nanus ahte gierdá johtima. Sus lea veahkkin sárggus mas de velá lagabuidda čilge maid atná beassegiissáin, nammalassii báđiid (gč. Turi 2010 (1910): 72). Muhto dasa lassin muitala ja addá dát gurpojuvvon giissá miellagova, dahje eará konnotašuvnnaid, eallimis johttisápmelažžan dien áiggis go Johan Turi elii. Dán dieđu fáhte go lohka Turi girjji, mas muitala mo sáhtta leat go lea johtimin, garra dálkkit sáhttet bohtit, hearggit spiehkastit, noadit lámppot, mánát galbmot ja sevnnojduvvat (Turi 2010 (1910): 25–26).

Ja go leat manjit geargan johttát, de šaddá seavdnjat ovdal go ollejit luoitalanbáikái, ja de lea hui várálaš. Dalle šaddet hearggit nu árggit ja de álget ruohtadit – ja noadit ravggadit eret herggiid alde ja boatkanaddet lávžžit gaskat – ja ruhttet meahccái. (Turi 2010 (1910): 25.)

Son ii dušše govve buorre dili, go johtin manná bures, muhto maiddá dan go manná hejot ja bárttit bohtet vurrolagaid.

Turi ulbmilin gurpojuvvon beassegiissáin oainnán ahte son háliida gaskkustit mo lea sámi eallin jodedettiin, ja nu addá dan liigemarkkašumi duodjái. Su breavastallamis Emilie Demant-Hattain ge bohtá ovdan ahte son oaidná ahte son fertešii muitalit eallima nugo lea, ja muhtomin ge cuiggoda go eai oro áddemin mo lea eallit das maid luondu addá:

[...] ja mis samin i læt sisa poahto i mige ieča ko mait bohcos oačot ja dam kakalii dal dovtat juohkehaš ki læ nu olu dutkam sami dili ko dal læt dutkam muhtomat ja čalam ovta nupi kirje ja don mait læt muina læmaš nu olu ovtas ahte livčot kalkkam jbmirtit mu sisa boadit ja dal im šat dam asijes huma kal don daitat suhtat munje mu læt koit mu buori ustip buori č. Rieban. (Turi 1912.)

Son dás muitala sisabođuid birra, muhto dás sáhhtá maid dulkot mo Johan Turi dovddaha ahte duođai lea geahččalan čilget olggobeale olbmuide mo lea eallit badjesápmelažžan.

Lohkkegiisá – skeaŋka

Dávvirvuorkkás leat guokte Johan Turi lohkkegiisás, main nubbi lea NM 0222574 ja nubbi fas NM 0230228. Giisá NM 0230228 lea leamaš Johan Turi dálás ja dan lea Tomas Thuuri addán dahje vuovdán dávvirvuorkái 1944:s. Giisá lea 59 cm guhku, 35 cm govddu ja 20 cm čienju. Lohkki lea skužagan iige šat heive vuđđui ja orru goavkkil, ja dieđuin árvaluvvo ahte lohkki lea ođđasat go vuodđu. Muhto go geahččá lagabuidda lohki, de orru ahte soames lea baicce geahččalan ođđasis málet lohki, go sáhhtá oaidnit seamma ivnni lohkkemála vuolde go dan mii lea maid vuodus. Lohki siskkobealde čuožžu suomagillii *Johan Thuri oma tekemä kisa* (Johan Thuri iežas duddjon giisá), mii sáhhtá deattuhit ahte Turi oinnii dehálažžan máhttit duddjot giisáid. Dát giisá lea leamaš dasto Johan Turi oamastusas. Giisá orru leamaš geavahusas. Turi ii čále dađi eambbo giisás birra iežas girjjis go ahte dat lea divrras dávvir, ja danne livččii dehálaš máhttit duddjot dakkáriid (Turi 2010 (1910): 53).

Giisá NM 0222574 lea leamaš fas Emilie Demant-Hatt hálddus. Ii Nordiska museet dieđuin iige Emilie Demant-Hatt muitalusain čielgga, leago Johan Turi duddjon sutnje nammejahkii giisás, vai leago Turi málen giisás mii sus jo lei ja de addán sutnje dan.

Giisá lea sojahuvvon, lea sullii 57 cm guhku, 33 cm govddu ja oktiibuot 19 cm alu. Das leat *ruovdenoarvvit* (ruovdeoasit mat mannet doarrás giisás), gižaldagat ja das lea lohkkka. Dat lea maiddái málejuvvon, das lea alit vuodđu ja hearvvat leat málejuvvon ruoksadin, fiskadin ja vielgadin. Herven lei oassi duddjomis, ja su čoarveduojit nugo niibi ja dohppa ja nállogoahti leat hervejuvvon. Dien

áiggi herven ii lean buot háviid symmetralaš, muhto hearvvat bohte dadistaga duodjái. Seamma vuogi mielde sáhtta maid oaidnit Turi giissá hervenmálle, vaikko soaitá leat jurddašan ahte juohká giissá osiide ja vuostálas beliin galge boahit seammalágan hearvvat, de ii leat doalahan dan. Lohki lea juohkán golmma oassái. Guovddáš oasi dahje lohkečoru lea doarrás fas juohkán golmma sadjái. Guovddázii lea njuohtan beaivváža, dahje sáhtta maid navdit ahte lea násti. Násti lea hearva maid maidái gávdná su čoarvedujiin. Goabbat beallái de lea fas njuohtan goabbatlágan lieddhearvvaid. Dasto lea herven goabbat ravdda. Álggos orru ahte dás lea symmetriija, muhto go lagabuidda geahččá, de oaidná ahte son lea baicce geardduhan seamma hearvvaid, muhto ii leat oaidnán vejolažžan daid seamma láhkai njuohtat, ja lea maid välljen sierralágan ivnniid. Eará sajiin lea njuohtan symmetralaččat: Hearvvat čovddaráiggi goabbat bealde leat plánejuvvon symmetralažžan, vaikko eai dattege leat seamma láhkai njuhttojuvvon, go son ii leat nagodan dan dahkat. Bajábeale ja vuolábeale čovddaráiggi leat hearvvat fas goabbatláganat.

Oaivvildan ahte son lea ollu improviseren go lea njuohtan. Go lea oaidnán ahte ii čáhkket seamma hearvva speajalgovvan, de lea baicce molson ivnni dahje lasihan dahje unnidan hearvva. Go ii leat njuohtan symmetriija, de ii dárbaš mearkkašit ahte Johan Turi ii leat máhtán dan dahkat, muhto son čuovvu vieru mii lei go herve skáhpuid ja lihtiid dan áiggi: Ii lean symmetriija, muhto baicce friija sárgun mii stivrii hervema. Nuppe dáfus, go geahččá ahte muhtun sajis lea diktán dahje ribahan mála golgat, de oainnán ahte ivdnenjuohtan ii leat bargovuohki maid Johan Turi áibbas bures lea hálddašan. Go buohtastahtta su čoarvehervemiid, oaidná ahte niibenjuniin lea su giehta stargasat go penselnjuniin.

Mus ii lean vejolašvuolta geahččat, makkár giisá lea siskkobealde, go lohka lea botnjasan iige dat rahpasan. Málen lea okta vuohki mo ođasmahttit adnon, boares dujiid, ja lea vejolaš ahte Turi lea dan dahkan.

Giissá govva gávdno maid earret eará Ernst Mankera girjjiis *Samefolkets konst* (Manker 1971), ja das čilgejuvvo ahte dán giissá lea Turi skenken Emilie Demant-Hattii. Nordiska museet dieđuin albmana, ahte dávvirvuorká lea ožžon dán Demant-Hattas. Viidáseappot čilgejuvvo, ahte duodji gullá Čohkkirassii ja Dálmma čerrui. Dás maid namuhuvvo ahte lea johtti olbmuid giisá (*nomadkista*), go das lea ovddabealde noaddebáddi. Dát čuovvu Nordiska museet etnográfalaš vuogi, mo sii čohkkejedje dieđuid dujiin 1800-logu loahpas ja makkár joavkkuid kultuvrras sii beroštedje. Dađi eambo ii leat diehtu dán giissás.

Govva 2. Johan Turi giisá (NM 0222574) maid lei skenken Emilie Demant-Hattii.
Govven: Nordiska museet / Bertil Wreting.

Navddán ahte dalá olbmot leat dattege oaidnán ahte dákkár hervejuvvon giisá lea čábbudáhttojuvvon, ja lea jurddašuvvon hearvagiisán dahje erenoamáš dilálašvuhtii.

Gálduid vuodul sáhtta čielgasit čuočuhit ahte Johan Turi lea oamastan dán giissá Emilie Demant-Hattii, ja giisá šaddá mearkan mo son oaidná ahte sudno gaskavuohta galggašii leat. Breavain maid Johan Turi čállá Emilie Demant-Hattii, boahťa mángga sajis ovdan ahte lea su geahčastan alccesis moarsin. Turi lei liikostan Demant-Hattii, ja son sávai dánskalaš dáiddára alccesis guoibmin. Dát albmana 1908 breavas man oasi siterejin álggus čállois:

[...] ja mon in lät očon ovdib breiveke outalko das ovdib beivit Ja dat mait mon læm kulam kironis das it darbaš jurtašit it maitege ko mon oainan čalakin ahte don læt sæma rahkis ko dalenai ko moai leime ovdas – ja mon kale muidam du alo ihko ja bæivet ja vaiko livččem man vaivis ja dam mon ferdem gal muidalit ahte vaimo don gal læt dolvom mielad ja læ kal ahkit muhtomin ko læm dabe oarbisin bahcam, muhto ale dantite valde kivsi nalat kal mon

birkem mon jahkam ahte jos don læt mu oasi de don ik sahte hilkat mu ja jos dus nohka rahkisvuohta de it don læt mu ertet dakdi mu vaibmo læ vela liekaseb du vuosta ko læi dale ko leime ovtas ja dal im sat dam bira čalemaideke. (Turi 1908.)

Breavas ilbmá ahte sus leat buorit dovddut Demant-Hattii, ja masá oažžu dak-kár áddejumi ahte maiddái Emilie Demant-Hatt lea addán sutnje doaivaga, go loahpaha «čala boares nauti Čabes riebanisas halidivcon dal fas cumistit ječan čaba rebana» (Turi 1908).

Jagi 1940 doallan ávvuságas Emilie Demant-Hatt muitala, ahte Johan Turi buvtii sutnje giissá vuosttas geasi (1907) go son lei sápmelaččaid luhtte. Demant-Hatt muittaša ahte dan geasi son ii olus oaidnán Turi, go Turi lei jođus veháš gosge, muhto dalle go buvtii sutnje ávkkálaš skeaŋka, nammalassii Turi iežas alitmálen giissá, ja dakkára ii lean álki muđui fidnet, de ilosmii. Sutnje lei dát giissá ávkkálaš dávvir maid dárbbasii, go galggai johtit badjeolbmuid mielde olles dálvvi. (Demant-Hatt 1942: 100.)

Go Emilie Demant-Hatt oaččui giissá Johan Turis, de orru ahte sudnos lei goabatlágan áddejupmi mii lea giissá doaibma ja makkár mearkkašupmi das lea sosiálalaš oktavuodas. Emilie Demant-Hatt lea vásihan, ahte giissá váldodoaibma lea vuorká, gosa coggá biergasiid jođedettiin. Su jurdagiin lea kodejuvvon dát diehtu, ja go son de vuostáiváldá Johan Turis dán duoji, de oaidná ahte dán giissá sáhhtá geavahit johtima oktavuodas, ja čujuha ahte lea ávkkálaš skeaŋka. Muhto nuppe dáfus; iežas girjjiis *Med lapperne i højjefeldet* (Demant-Hatt 1913) muitala iežas vásáhusaid birra go jođii badjeolbmuiguin ovtas. Ovtta oasis muitala gihliid ja irggástallama birra:

Naar en karl synes om en pige, giver han hende smaagaver, fæstengaver (*gilhe*), de bestaar for det meste af halstørklæder – ofte af silke – smukt forklædetøj [...] Fæstegaverne gemmes alle omhyggeligt i pigens lille broget malede, jærnbeslagne kiste, [...] (Demant-Hatt 1913: 30.)

Dattege ii dovddat dán vejolašvuoda Turi giissás.

Johan Turige oaidná geavatlaš anu oktan vejolaš doaibman iežas duddjon giissás. Muhto sus lea maiddái eará vásáhus, mii lea čadnon nannosit sosiálalaš oktavuodaide. Irggástallan ja gihlit lea okta oassi oktavuodain, ja dien áiggi

go Johan Turi elii, de ledje gávnnadeamit páraid gaskka čihkkojuvvon smávva mearkkažiidda maid de oasseváldit dulkojedje. Kristine Nystad čállá, ahte dan beavvi go soaŋnut dáhpáhuvvet, lea juohke dagus iežas mearkkašupmi (Nystad 2004: 191). Johan Turi čállá irggástallama birra iežas girjjis go lea muitaleamen juigosiid birra, mo luđiin dovddahii iežas dovdduidis niidii dahje bárdnái geas beroštii, ja nu sáhtii juoigi fuomášit ahte berošta go nubbi sus (Turi 2010 (1910): 169–176). Turi muitala Máhte ja Márjjá birra, mo Máhte oabbá vuos iská ahte berošta go Márjá Máhtes ja mo de ráhkkanana vuolgit soaŋnuide:

Ja go leai vahkku gollan, de vulge sii fas Márjjá lusa. Ja sámiid vierru lea juo dološ áiggis leamaš, ahte go bárdni boahtá soaŋnuide, de galgá nieida boahtit ovddal ja luoitit hearggi luovos, ja de lea mearka ahte áigu váldit. (Turi 2010 (1910): 169.)

Johan Turi ii buvttte Emilie Demant-Hattii giissá soaŋnuin, iige son čále muitalusas soaŋnogiissá birra maidege. Muhto dán giissá sáhtta geahččat Johan Turi gihligiisán Emilie Demant-Hattii. Gihlit eai lean apmasat Turii, go čállá reivestis Demant-Hattii 1911:s, ahte lea Duiskii sádden dujiid čájáhussii. Son maid čilge, ahte sus earret eará lei giisá man siste ledje ollu divrras báhpárat, málbmaoamastanbáhpárat ja golle- ja silkegihlit. Buoremussan atná, ahte ieš vuolggášii Duiskii ja beasašii mannat viežžat iežas dávviriid. Seamma gurgadasas velá ahkáduššá go lea manahan iežas čáhppes riebana. (Turi 1911.) Čáhppes rieban lea Emilie Demant-Hatt. Breavastis mii lea beaiváduvvon 4.7.1912 Turi geardduha fas ahte lea masá meanahuvvan go lea manahan iežas gihlimoarsi (Turi 1912).

Silkkit ja eará attáldagat gohčoduvvojit gihlin ja dat gos daid vurkkoda lea giisá. Nu sáhtta árvalit, ahte Johan Turi lea duddjon dahje geigen Emilie Demant-Hattii giissá, ja Turi breavain boahtá ovdan ahte lea maid soardašuvvan ja šlundon go su irggástallan ii leat lihkostuvvan. Dienu lea vejolaš dulkot, ahte Johan Turi ádde giissá doaimma guovtti láhkai: gihlivuorkán ja dábálaš vuorkán. Nu guhká go Demant-Hatt lea vuostáiváldán Turi skeaŋkkaid, de lea Turi dulkon ahte nubbi berošta sus. Johan Turi čállá fas Demant-Hattii 1914:s, ahte son háliidivččii ruovttoluotta muhtun gári maid lea addán sutnje. Son ákkastallá dan máhcaheami dainna jurdagiin, ahte soai livččiiga galgan dan ovttas atnit (Turi 1914). Diesge lea sáhka mearkkašumi ja kodaid dovdamis.

Dás veadjá leat ahte Demant-Hatt ii leat fáhten koda maid Turi lea bidjan giisái, dahje ahte ii leat háliidan dustet dán dieđu. Demant-Hatt lea boahtán Sápmái oahppan dihtii sámiid birra ja son oahppá sámegeiela ja gárvoda sápmelažžan vai buorebut gulahallá ja beassá vásihit sámi eallima áibbas lahka. Son veahkeha Johan Turi girjji čállimiin, ja beassá gullat Turi mitalusaid, ja nu son dovdá maid dáid mitalusaid soagnuid birra. Son oaidná iežas rolla, sáhtta áddet ja leat áiccadeaddji, gii čatná olmmošlaš oktavuodaid, muhto ii dakkáriid mat šaddet menddo lahka. Nils-Aslak Valkeapää lea dárkilit geahččan Johan Turi ja Emilie Demant-Hatt breavastallamiid ja árvvoštallá maid, ahte Demant-Hatt doalahii gaskka Turii ja dienu son gutnálaččat bisui dutkin, guossin dahje áiccadeaddjin (Valkeapää 1994: 35).

Loahppasánit

Lean artihkkalis geahččalan guorrat maid Johan Turi lea áigon iežas duddjomiin, ja su vuolggasajis suokkardit vejolaš áigumušaid ja mitalusaid. Mus leat leamaš gáldun duojit mat leat vurkejuvvon Nordiska museetii, ja daid ge gaskkas lean ráddjen suokkardit lagabuidda su giissáid, nammalassii ovtta beassegiissá ja guokte lohkkegiissá.

Lea vejolaš guorrat Turi dujiid ja nu gávdat oktavuoda dahje konteavstta mas duodji lea vuolgán ja nu gávdat sosiálalaš mearkkašumi mii manná dobbelii go anu. Sus lea leamaš čielga áigumuš duddjodettiin dáid dujiid. Beassegiissáin háliida čájehit masa dat geavahuvvo. Navddán ahte Turi lea duddjon dan ja su áigumuš dáinna dujiin lei čájehit mo sápmelaš ádde áššiid nugo ieš čállá girjjis *Mitalus sámiid birra* (Turi 2010 (1910): 11). Dujiin de bagadallá olbmuid mo geavaha beassegiissá, sihke mo dan duddjo, ja mo dan gurpá jođedettiin. Son čállá girjijistis ahte go sápmelaš boahtá moskkus gámmárii, de ii ádde nu ollu, danne go bieggá ii beasa bossut njuni vuostá (ibid). Son bagadallá go duddjo, go čájeha mo gurpá giissá, go sárgu mo gurpá ja go čállá noaddeheargejohtima birra. Dás oainnán maid ahte Turi ja Demant-Hatt mitalusat beassegiissá birra leat oalle seammaláganat, go Demant-Hatt ge mitalii dákkár mitalusaid. Nordiska museet ge lea namuhan beassegiissá noaddegiisán ja nu lea sihke Turi ja Nordiska museet vuoddoáddejupmi das. Muhto go dulkon Johan Turi gurpujuvvon giissá ovtta su sárgosiin ja čállosiin, de lei sus áigumuš dujiin dobbelis

go dušše mitalit ahte lea dávvir man siste vurkkoda lihtiid, son háliida maid mitalit dan garra eallima mii lei badjesámiin. Johan Turis han sáhtá leat maid beroštupmi duoji bokte mitalit ja govvet sámi eallima, seamma vuogi mielde go son iežas girjjiin háliidii, ja lea vejolaš gávdnat oktasaš beroštumi ja mearkkašumi su dujiide. Su duojit doibmet lasáhussan su mitalussii sámiid birra. Dán giissá bokte gullo ja oidno sámi eallima gaskkusteadji Johan Turi.

Lohkkegiissá maid Johan Turi lea duddjon, málen ja addán buorredáhtus Emilie Demant-Hattii, lea fas olbmo ja almmáiolbmo Johan Turi mitalus. Dát lea persovnnalaš skeaŋka. Navddán ahte Johan Turii lea dát giisá symbolan su ja Demant-Hatt lagašvuodas. Dalle go buvtii giissá sutnje, soittii ieš ge Turi oaidnán ahte dát dánskalaš dáiddár dárbbasii giissá go galgai johtit, muhto dađistaga ožžo duojit (iige dušše giisá) eará mearkkašumiid, dat ledje metaforan lagaš oktavuhtii. Dás dulkon ahte sudnos lea goabbatlágan áddejupmi giissá mitalusas. Dáid kodaidd ii leat Demant-Hatt gaskkustan Nordiska museetii go lea addán dujiid dohko. Danne spiehkasta dávvirvuorkká áigumuš mitalit giisás das mii lea Johan Turi áigumuš ja mitalus, nugo mun dulkon.

Gáldut

Girjjálašvuohhta

DEMANT-HATT, EMILIE 1913: *Med lapperne i højjeldet*. Stockholm: A.-B. Nordiska Bokhandeln.

————— 1983 (1938): Et ensomt folk i Norden. «Politikens kronik 13.12.38. – *Emilie Demant-Hatt 1873–1958 – blade til en biografi* s. 103–111. Odense: Skive Museum.

————— 1942: Johan Turi og hvordan bogen «Muittalus samid birra» blev til. – *Fataburen* 1942 s. 97–129. Stockholm: Nordiska museet.

ECO, UMBERTO 1997 (1971): *Den frånvarande strukturen*. Lillehammer: Pensum-tjeneste.

HAMMARLUND-LARSSON, CECILIA 2008: Skärskådat samling. Samisk kulturarv i Nordiska museet. – Christina Westergren – Eva Sylvén (doaimm.), *För Sápmi i tiden*. *Fataburen* 2008 s. 85–107. Stockholm: Nordiska museets förlag.

- HIRVONEN, VUOKKO 2008: Bild och text hand i hand. Om mångkunniga samiska författare. – Christina Westergren – Eva Sylvén (doaimm.), *För Sápmi i tiden. Fataburen* 2008 s. 186–204. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- LEEDS-HURWITZ, WENDY 1993: *Semiotics and Communication. Signs, Codes, Cultures*. Hove – London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- MANKER, ERNST 1971: *Samefolkets konst*. Stockholm: Askild & Kärnekull.
- MOLANDER, BENGT 1996: *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- NIELSEN, KONRAD 1979 (1934): *Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary. Vol. II. G–M*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NYSTAD, KRISTINE 2004: Soagñut – dárbbášlaččat vai joavdelasat? – Inger Marie Gaup Eira – Johanna Ijäs – Ole Henrik Magga (doaimm.), Juho-Niillasa 70-jagi beaivái. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2004 s. 191–200. Guovdageaidnu – Romsa: Sámi allaskuvla – Sámi Instituhtta – Romssa universitehta Sámi dutkamiid guovddáš.
- SILVÉN, EVA 2008: Samiska scener och scenerier. – Christina Westergren – Eva Sylvén (doaimm.), *För Sápmi i tiden. – Fataburen* 2008 s. 121–138. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- SNÆVARR, STEFÁN 2008: *Kunstfilosofi. En kritisk innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- TURI, JOHAN 2010 (1910): *Muitalus sámiiid birra*. SÁMIacademica 3. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- VALKEAPÄÄ, NILS-ASLAK 1994: *Boares nauti Johan Thuri*. Guovdageaidnu: DAT.

Johan Turi brevat Emilie Demant-Hattii

- TURI, JOHAN 1908: Breava 21.12.1908. Gávdno Emilie Demant-Hatt arkiivvas (1944), E1B:1 (LA658): Nordiska Museet.
- TURI, JOHAN 1911: Breava ?.12-1911. Gávdno Emilie Demant-Hatt arkiivvas (1944), E1B:1 (LA658): Nordiska Museet.
- TURI, JOHAN 1912: Breava 4.7.1912. Gávdno Emilie Demant-Hatt arkiivvas (1944), E1B:1 (LA658): Nordiska Museet.
- TURI, JOHAN 1914: Breava 15.12.1914. Gávdno Emilie Demant-Hatt arkiivvas (1944), E1B:1 (LA658): Nordiska Museet.

Duojit, Nordiska museet

NM 0222574

NM 0230228

NM 0230227

The stories of Johan Turi through his duoddjon (Sami handicraft) and experiences

This paper is about the Sami handicraft (*duodji*) and craftsmanship of Johan Turi as I have chosen to look at Johan Turi's storytelling through his *duodji*. What did handicrafts mean to him? What did he want to express by the *duodji* in different situations? Johan Turi lived in a time when museums started to collect handicrafts from different people, as a means of picturing a people's characteristics. Did Johan Turi have the same intention as museums with his *duodji*? To delve deeper into the subject, I have chosen some *duodji* that have been restored by museums, and investigated related written materials. At the time there was a «handicraft wave» both in Sweden and the rest of Europe. How did this influence the craftsmanship of Johan Turi? Some of his *duodji* lies at the *Nordiska museet* (in Stockholm) which were items that Turi made for Emilie Demant-Hatt, who later gave or sold it to the museum. When studying Johan Turi and Emilie Demant-Hatt's correspondence, I get a certain picture why Turi made an item and why Demant-Hatt ordered it from him. In addition, I use Turi's book *Muitalus sámiiid birra* (2010 (1910)) as an important source to get closer to the purpose of the *duodji* and Demant-Hatt's books. I paid special attention to the chest (*giisá*) that Turi made. This chest, which ended up in the *Nordiska museet* contains many different stories, Emilie Demant-Hatt's relationship with Johan Turi, the stories belonging to the museum, and Johan Turi's story about his relationship to Emilie Demant-Hatt and to the Sami environment.

Keywords: Johan Turi, beassegiisá, lohkkegiisá, dujiid mearkkašupmi.

GUNVOR GUTTORM

gunvor.guttorm@samiskhs.no

Sámi University College